

Откриће у Новој Павлици

РАДОМИР ПЕТРОВИЋ

Да још није прошло време значајних и великих открића до којих су наши конзерватори готово редовно долазили радећи више од 35 година на заштити споменика културе, сведоче први исходи рада на истраживању цркве Св. Ваведења у Павлици на Ибру. У лето 1982. године екипа Републичког завода за заштиту споменика културе¹ наставила је раније започете, а потом прекинуте, радове на истраживању архитектуре новопавличког храма.² Циљ ових истраживања је био да се прикупи свестрана и исцрпна документација и изради елаборат за конзерваторско-санационе радове на архитектури цркве с обзиром на знатна оштећења настала услед последњег земљотреса на Копаонику. Истовремено, задатак овог тима био је да се спроведу истраживања зидних декорација, прикупи комплетна документација како би се сачинио пројекат за извођење конзерваторско-рестаураторских радова на зидном сликарству чије је стање већ одавно било незадовољавајуће. Овим истраживањима руководио је аутор ових редова.

Извесни подаци који су могли да се уоче на припрати цркве која се у стилском погледу разликовала од храма, указивали су на могућност да је овај део цркве својевремено претрпео измене и да под данашњим слојем малтера чува доказе своје првобитности. То је изазивадо пажњу стручне екипе и у извесном смислу и одредило правац истраживања. Стога се упоредо са испитивањем архитектуре и сондажним археолошким истраживањима непосредне околине цркве, приступило испитивању њених унутрашњих зидних површина. Пошто је првим захватима утврђено да је постојећи малтерни слој новијег порекла, није било тешко наслутити да он скрива старије зидне површине, али шта се на њима налазило — било је питање које је будило изазов и узнемирену радозналост конзерватора. Убрзо се, међутим, показало да очекивања нису била узалудна, јер су први резултати били више него охрабрујући: испод дебелог слоја малтера указале су се површине које су биле прекривене остацима фреско-декорација.

Даљим истраживањем зидова системом сонди установљена је релативно прегледна слика простирања зидног украса. Утврђено је, наиме, да се живопис, неједнаке очуваности, налази на источном (сл. 1) и јужном зиду (сл. 2), док је, изгледа, на западном и северном зиду стари фрескомалтер неповратно уништен обијањем

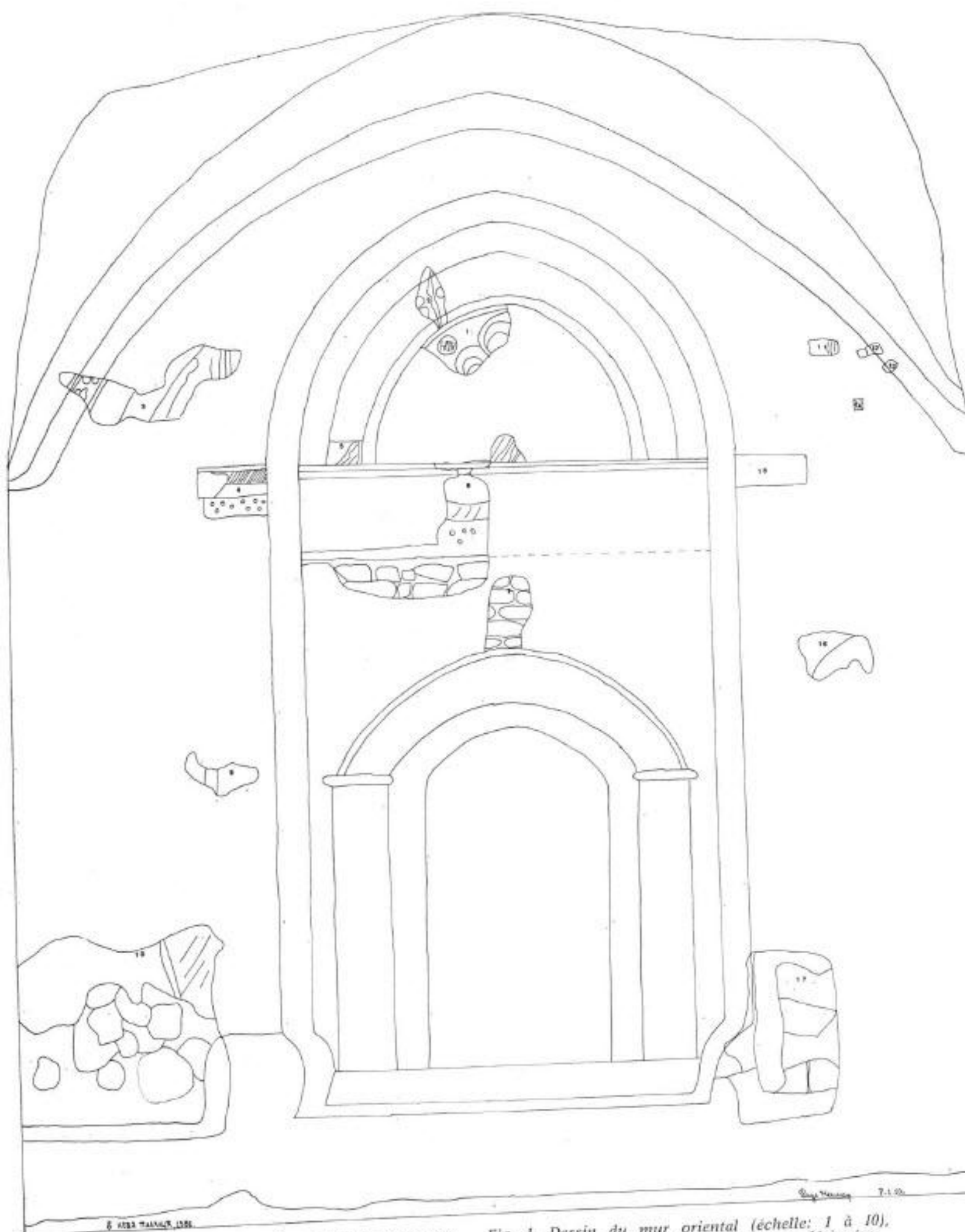
у непознато време. Сонде (бр. 1—17) показале су да се на источном зиду налазе занимљиви остаци живописа. У лунети је насликана допојасна представа Богородице са малим Исусом Христом на десној руци (бр. 1). С леве и десне стране Богородичиног попрсја видљиви су остаци тела и крила анђела (бр. 3,11 —12,13 и 14). Изнад улазних врата што воде из припрате у наос чији је облик измењен у новије време, видљиви су орнаментални делови једне сцене непознате садржине, која делом захвата оригиналну архитравну греду из XIV века (бр. 7 и 8). На основу слабо очуваних фрагмената у првој зони није једноставно утврдити садржину фресака, али се може претпоставити да је реч о стојећим фигурама светитеља.

Очувани сликани украс на јужном зиду омогућава бољи и потпунији увид у приказани репертоар. Скидањем дебелог слоја малтера (од 15—25 cm) путем сонди (сл. 2) откривени су трагови једне сцене чија се садржина због изузетно тешке оштећености не може поуздано утврдити (бр. 18 и 19), а потом детаљи светитељске одеће (бр. 21). Најзад, највеће је уз-

¹ Стручну екипу Републичког завода за заштиту споменика културе којој су поверени сви послови на овом споменику сачињавају: др арх. Мирко Ковачевић, руководилац, Александра Јуришић, археолог и саветник конзерватор, и Радомир Петровић, сликар конзерватор и историчар уметности.

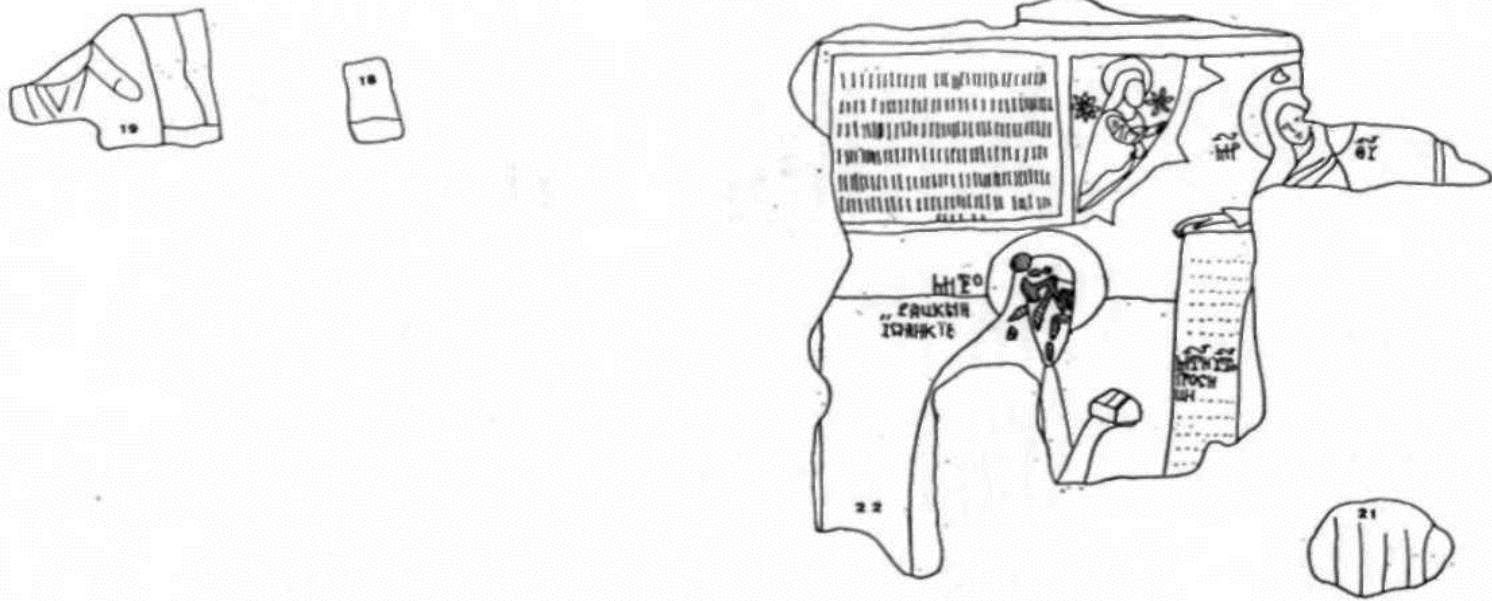
² О Новој Павлици постоји доста обимна литература из које наводимо: П. Покришкин, *Православная церковная архитектура XII—XVIII стол. въ нынѣшнемъ сербскомъ королевствѣ*, С. Петербургъ 1906, 57—58; G. Millet, *L'ancien art Serbe*.

Les églises, Paris 1919, 154, 158; В. Петковић, *Старине*, Београд 1923, 42; исти, *Ликови Стефана и Лазара Мусића у Павлици*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор VI 2 (Београд 1926) 224—227; М. Васић, *Жича и Лазарица. Студије из српске уметности средњег века*, Београд 1928, 112, 138; Б. Манојиси, *Нова Павлица на Ибру*, Старинар — додатак књ. VIII и IX (Београд 1934) 193—205; Р. ТунгузПеровић, *Мусићи*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини XLVI (Сарајево 1934) 69—78; В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, САН, 4, Београд 1950, 239—240; Б. Стричевић, *Хронологија раних споменика Моравске школе*, Старинар V—VI (Београд 1956) 125—126; С. Радојчић, *Старо српско сликарство*, Београд 1966, 168; В. Ј. Ђурић, *Зидно сликарство моравске школе*, Београд 1968, 14; М. Живковић, *Портрети Стефана и Лазара Мусића у Новој Павлици на Ибру*. Повеља 8 (Краљево 1973) 100—112; В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 96; М. Михаиловић, *Зидна декорација новопавличке цркве*, Рашка баштина 1 (Краљево 1975) 65—79.

Сл. 1. Цртеж источног зида у Р-1:10, припрата, Нова Павлица.
 Цртеж: Р. Петровић, 1982. године. „Сонде“ су обележене одговарајућим бројевима, остале површине су под дебелим слојем малтера.

Fig. 1. Dessin du mur oriental (échelle: 1 à 10), narthex, Nova Pavlica. Les sondes sont désignées par les numéros correspondants; le reste des surfaces se trouve sous une épaisse couche de mortier. Dessin exécuté, en 1982, par Radomir Petrović

Сл. 2. Цртеж јужног зида у Р-1:10, припрата, Нова Павлица.

Цртеж: Р. Петровић, 1982. године. „Сонде“ су обележене одговарајућим бројевима, остале површине су под дебелим слојем малтера.

Fig. 2. Dessin du mur méridional (échelle: 1 à 10), narthex, Nova Pavlica. Les sondes sont désignées par les numéros correspondants; le reste des surfaces se trouve sous une épaisse couche de mortier. Dessin exécuté, en 1982, par Radomir Petrović

буђење изазвало откриће изванредно очуваног текста ктиторског натписа изведеног у фреско-техници, а у чијем склоу су представљени Исус Христос у мандорли, Богородица и ктитор са моделом припрате (бр. 22).

Ктиторски натпис (сл. 3,4 и 5) са садржином од несумњивог историјског значаја, исписан је у шест редова, врло правилним и лепо обликованим словима на старословенском језику српске редакције, који у транскрипцији гласи:

† Изв(о)ленемъ ѿ(т)ца и п(о)спешениемъ с(и)на ѿ св(о)ршкни(мъ) с(в)т(о)г(о) д(с)ха ѿвн(о)ви се съі в(о)ж(ас)твени храм(ъ) въ Б(ав)к(д)ѣніа Б(ого)родице повѣлѣнїемъ г(оспо)д(и)на М(и)х(а)н(л)а М(и)х(а)н(л)овициа а трѣдш(мъ) мн(о)го грѣшн(а)г(о) ѿ смерѣнаг(о) митр(о)п(о)л(и)та рашкаг(о) Іоанн(у)а въ лѣ(т)о ≠ СЦОБ м(есе)ца м(а)р(т)а к(е) д(е)нь.³ (сл. 3 и 4)

Испод ктиторског натписа насликан је ктитор са моделом припрате који држи у шасти десне руке. Десно од ореола и главе иститора сачуван је текст у три реда:

(смер)енї митро
п(о)лїть рашкїи
Іоаннїе. (сл. 5)

Све су боје прилично избледеле услед влажења живописа. Најпостојанија је била скала тамних боја што се види и на свитку који држи БогороАица. Црвена боја у почетку текста је ишчезла, а црна се очувала у тексту исписаном у три реда: л|И·Н что/проси/ши...⁴

Откривањем овог натписа из чије садржинс сазнајемо драгоцене податке као и представе ктитора, отпадају све досадашње претаоставке о настанку припрате у XVI веку.⁵ Из ктиторског текста јасно се, дакле, види да је храм Богородичиног Ваведења обновљен наредбом Михаила Анђеловића и трудом рашког митрополита Јоанигаија 1464. године.

Михаило Анђеловић је позната историјска личност. Његови преци, изгледа, потичу из Тесалије⁶, а он је пореклом из Новог Брда, од оца Грка и мајке Срггкиње. Као чиновник био је у служби српских деспота. У време деспота Бурђа Бранковића 1445. године био је „велики челник“, а 1457. „велики војвода“.⁷ После смрти деспота Бурђа (1456) српски престо је наследио његов СИ.Н Лазар. Деспотовином је 1458. године почело да управља намесништво у саставу: Лазарева удовица — Јелена Палеологова, син Бурђев — слепи Стефан и Михаило Анђеловић „као „губернатор“.⁸ У марту 1458. године Михаило Анђеловић због припадности „турској странци“ бива ухапшен када му је оду-

³ У слободном преводу текст гласи: ИЗВОЛЕНИЈЕМ ОЦА И ПОСПЕШЕНИЈЕМ СИНА И СВРШЕНИЈЕМ СВЕТАГО АУХА ОБНОВИ СЕ ОВАЈ БОЖАНСТВЕНИ ХРАМ ВАВЕАЕЊА БОГОРОДИЧИНОГ НАРЕАБОМ ГОСПОДИНА МИХАИЛА АНБЕАОВИЋА А ТРУАОМ МНОГОГРЕШНОГ И СМЕРНОГ МИТРОПОЛИТА РАШКОГ ЈОАНИКИЈА ГОДИНЕ 1464. МЕСЕЦА МАРТА 25ОГ ДАНА. Графички приказ према калку Р 1:1 израдио је Р. Петровић.

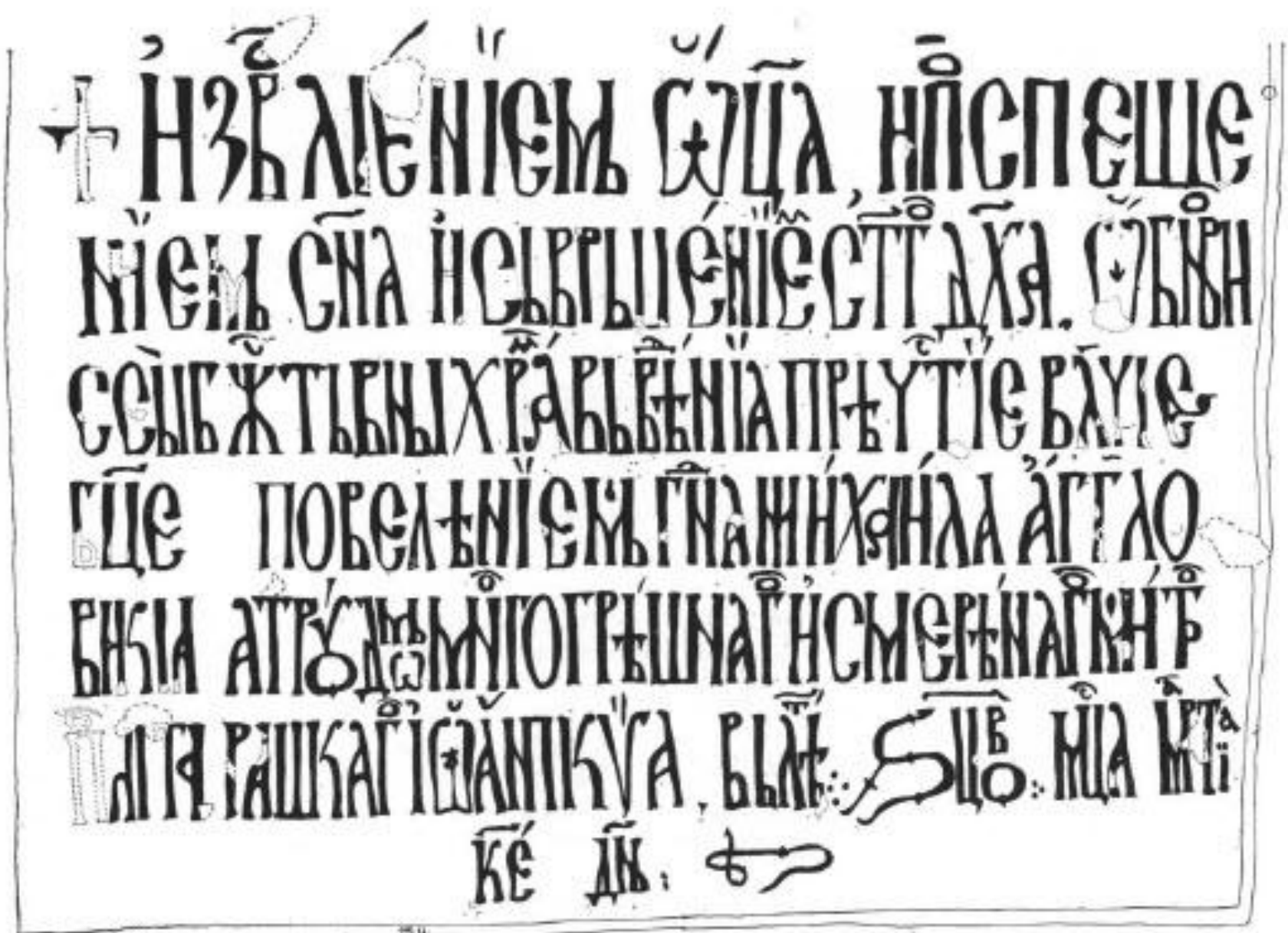
⁴ Текст у преводу гласи: ШТА ТРАЖИШ, МАЈКО... Уп. Ф. Баришић, Грчки натписи на иконама остаае у Ракоецу, Зборник Филозофског факултета X/1 (Београд 1968) 212.

⁵ По легенди коју је забележио М. Б. Милићевић, Кнежеееина Србија, Београд 1876, 713, припрату је подигао неки Филип Латин да би му прорадио самоков.

⁶ К. Јиречек, Историја Срба IV, Београд 1923, 148.

⁷ К. Јиречек, Историја Срба II, Београд 1923, 169, бел. 1.

⁸ К. Јиречек, *jae.de.io*, 171, бел. 1, дубровачки Сенат беше одлучио" 10. априла 1458, да упути писма »Michaila Angelovich, gubernatori Russie« дубровачким племићима и трговцима у Смедереву.

Сл. 3. Ктиторски натпис, припрата, Нова Павлица, јужни зид.
Цртеж у Р-1:1 нацртао Р. Петровић, 1982. године

Fig. 3. Inscription de ktitor, narthex, Nova Pavlica, mur méridional. Dessin (échelle: 1 à 1) exécuté, en 1982, par Radomir Petrović

зета сва имовина.⁹ Неки историчари су сматрали да је тада био погубљен. Али што је, како се види, остао жив имао је, вероватно, да захвали свом рођеном брату који је постао беглербег Румелије тј. врховни намесник европске Турске, пошто је претходно у данку у крви одведен из Новог Брда у Цариград да би био потурчен и добио име Махмут. Из једног писма које је Махмут Анђеловић упутио Дубровчанима види се да је тражио да се заузму за његовог брата Михаила Анђеловића према коме се рђаво поступало за време заточеништва у смедеревском затвору.¹⁰ Михаило је свакако успео да се ослободи овог заточеништва, јер му је 4. фебруара 1463. године дубровачки Сенат одговорио на једно његово писмо.¹¹ Како му се у историјским изворима после ове године губи сваки траг, веровало се да је био сишао са историјске позорнице.

Откриће у Павлици доноси нову светлост којом се ова занимљива личност у непознатом својству обелодањује. Ктиторски натпис из 1464. године указује на досада непознате податке на основу којих се наше представе о Михаилу Анђеловићу значајно допуњавају. Податак из натписа који говори да је његовом наредбом обновљена Нова Павлица, упућује на чињеницу да се у то време налазио на угледном друштвеном положају и да му је, вероватно, дата на управљање област неизвесних граница у којој обновом старог храма овековечава привилегије добијене од Турака, који

Сл. 5. Натпис поред главе ктитора митрополита Јоаникија.

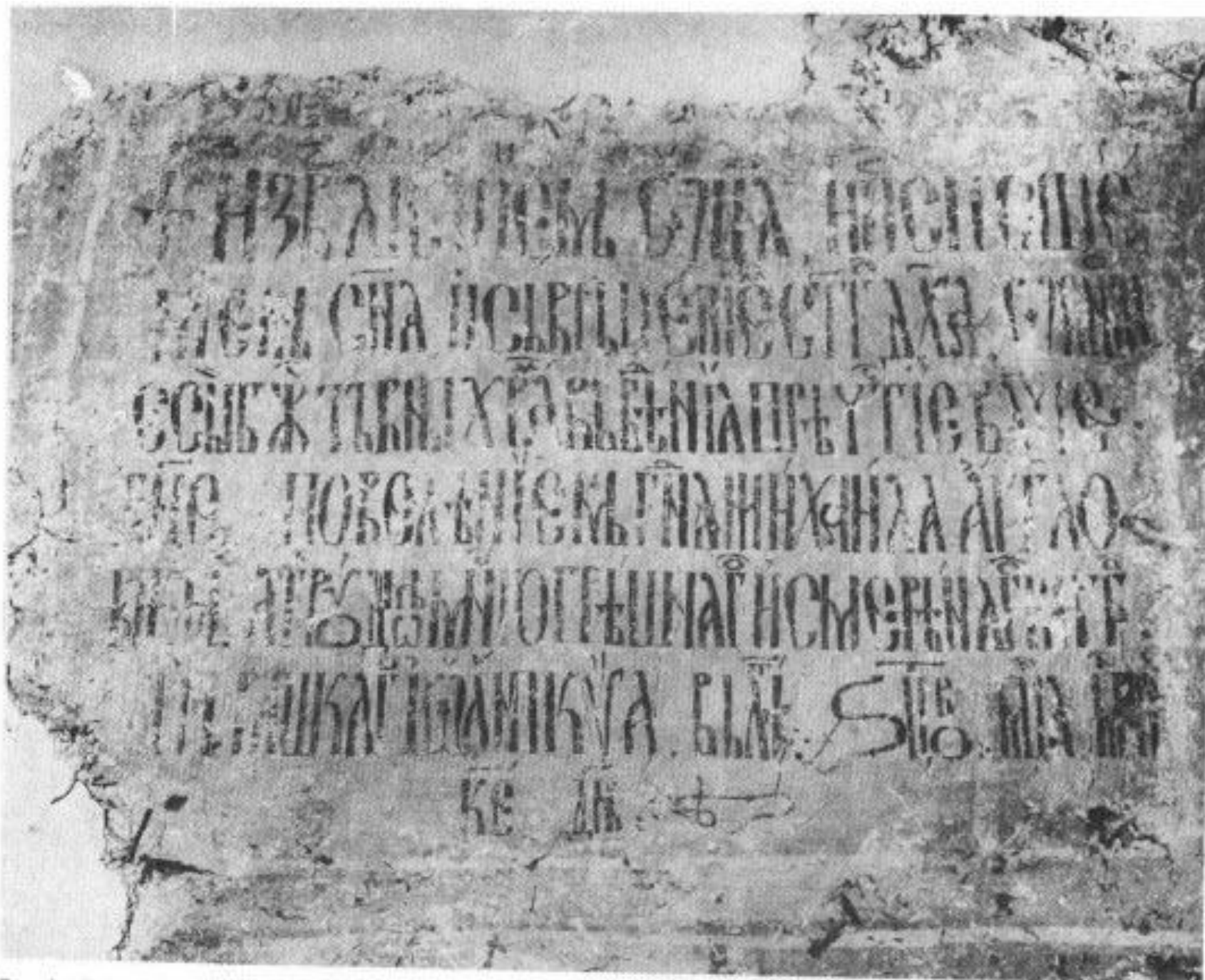
Цртеж у Р-1:1, Р. Петровић, 1982. године.

Fig. 5. Inscription figurant à côté de la tête du métropolitain Joannikije. Dessin (échelle: 1 à 1) exécuté, en 1982, par Radomir Petrović

⁹ К. Јиречек, *нав. дело*, 172. Дубровчанин у деспотовој служби, Дамњан Ђорђић, држао је заробљеног Михаила Анђеловића у затвору код себе до у јесен те године (1458).

¹⁰ Исто.

¹¹ К. Јиречек, *нав. дело*, 197, бел. 3. Дубровачки Сенат је 4. фебруара одговорио на једно писмо Михаила Анђеловића («Michaglo Angelovich»).

Сл. 4. Фотографија новооткривеног ктиторског натписа, приликом открића, испод дебелог слоја новијег малтера.
Снимио: Р. Петровић, 1982. године.

Fig. 4. Photographie de l'inscription de ktitor, découverte sous une épaisse couche de mortier, appliquée à une époque postérieure à la construction de l'église.
Photographie prise en 1982, au moment de la découverte, par Radomir Petrović

већ пет година Србију држе у потпуној покорности. Историчари се налазе пред сложеним задатком да утврде, уколико је то могуће, која је то област што му је дата у власт, куда и докле се простирала, какав је облик управљања задобио и до ког времена је уживао раније стечене заслуге? Нема сумње у сигурност легитимности његовог управљања овим крајем, јер се у супротном, с обзиром на чврстину организације турске власти, вероватно не би могао у заједници са рашким митрополитом Јоаникијем¹² појавити као ктитор обнове овог значајног споменика чији је настанак, како се зна, везан за сроднике код Турака не много популарног кнеза Лазара. За историју српске цркве свакако је драгоцен нов податак о овом рашком митрополиту који слови као ктитор и чија је оскудно очувана зидна слика у припрати павличке цркве важнија као историјски извор него било који документ.

Откриће фресака и ктиторског натписа у Павлици има још једну димеизију која ће моћи потпуније да се сагледа тек када се окончају послови истраживања и када се буду стекли сви неопходни елементи за поузданију валор-

ризацију иконографских и стилских вредности откривеног живописа. Већ сада се може рећи да је проналазак ових декорација насталих 1464. године од изузетног значаја за историју српског средњовековног зидног сликарства. У нашој науци, наиме, сматрало се да је после пада Смедерева (1459) и губитком државности потпуно замрла свака градитељска и сликарска делатност и да су тиме практично ишчезли сви уметнички токови који су наше зидно сликарство увели у врхове стваралаштва византијског културног света. Ово мишљење углавном је темељено на чињеници што се из раздобља непосредно после пада српске независности није очувало ни једно значајније уметничко дело. Међутим, такорећи у срцу старе Рашке само неколико година после пада последње српске престонице и коначног освајања Деспотовине, гради се припрата у павличкој цркви и осликавају њени зидови на готово истоветан начин како се то радило у време самосталности!

¹² О рашком митрополиту Јоанкију до сада се веома мало знало. Спомиње се средином XV века. Уп. И. Руварац, *Рашки епископи и митрополити*, Глас СКА LXII (Београд 1901) 20.

Да ипак не преурањимо са судом о овој изненадној појави и да не преценимо значај делимично откривених фресака и добро очуваног писаног документа у чију се аутентичност не може сумњати, сачекајмо исходе предстојећих истражи-

вања која ће нам, вероватно, обезбедити још који податак и тако комплетирати документацију на којој се могу чвршће заснивати мерила за оцену стварне вредности овог несвакидашњег и бесумње важног открића.

Découverte à Nova Pavlica

RADOMIR PETROVIĆ

Dans la vallée de l'Ibar, près de la forteresse médiévale serbe de Brvenik, se trouvent deux monuments d'histoire culturelle, Stara Pavlica (XIIIe siècle) et Nova Pavlica (XIVe siècle).

Les travaux de recherche, effectués en 1982 et comprenant des recherches archéologiques en matière d'architecture et celles en matière de peinture, présentent de l'importance du fait qu'ils ont permis de découvrir des fresques à l'extérieur du narthex, sous un revêtement de mortier et de chaux, appliqué à une époque postérieure à la construction de l'église. C'est au moyen des sondes de conservation que l'on a établi l'existence d'une couche de peinture remontant au XVe siècle. Cette couche a pu être datée avec précision grâce à l'inscription de 1464 figurant dans la fresque qui représente le

ktitor. Il s'agit de Joanikije, métropolitain de Rascie: il tient, à la main droite, le modèle de son narthex qu'il offre à la Vierge et au Christ.

Ecrite en vieux slave, cette inscription à fresque dit ceci: «C'est sur l'ordre du noble Mihajlo Arandjelović et grâce aux efforts de l'humble métropolitain de Rascie, Joanikije, que cette église fut restaurée. Le 25 mars 1464» (fig. 4).

En 1983 on continuera à dégager la peinture d'audessous du mortier, ce qui fournira de nouvelles données sur les scènes iconographiques, figurées dans ces fresques qui furent peintes après la chute, en 1459, de la ville de Smederevo, capitale du despotat serbe.